

УДК323:316.4

<http://orcid.org/0000-0002-4963-5707><http://doi.org/10.5281/zenodo.1294924>

О. О. Безрук

МОБІЛІЗАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Виділено основні ресурсні складові мобілізаційного потенціалу: економічну, демографічну, воєнну та інші. Запропоновано визначення політичного потенціалу, як інтелектуальної складової мобілізаційного потенціалу. Розглянуто теоретичні засади аналізу основних напрямів соціально-політичних трансформацій, зокрема, демократизації та модернізації. Висвітлено вплив політичного потенціалу на суперечливі результати трансформаційних процесів в окремих країнах світу. Встановлено, що якісно-кількісні характеристики мобілізаційного потенціалу держави є необхідними умовами для досягнення ефективно-позитивних результатів соціально-політичних трансформацій.

Ключові слова: мобілізаційний потенціал, соціально-політичні трансформації, демократизація, модернізація.

А. А. Безрук

МОБИЛИЗАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ГОСУДАРСТВА В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Выделены основные ресурсные составляющие мобилизационного потенциала: экономическую, демографическую, военную и другие. Предложено определение политического потенциала, как интеллектуальной составляющей мобилизационного потенциала. Рассмотрены теоретические основы анализа основных направлений социально-политических трансформаций, в частности, демократизации и модернизации. Освещено влияние политического потенциала на противоречивые результаты трансформационных процессов в отдельных странах мира. Установлено, что качественно-количественные характеристики мобилизационного потенциала государства являются необходимыми условиями для достижения эффективно позитивных результатов социально-политических трансформаций.

Ключевые слова: мобилизационный потенциал, социально-политические трансформации, демократизация, модернизация.

A. Bezruk

MOBILIZATIONAL POTENTIAL OF STATE IN THE CONDITIONS OF SOCIO-POLITICAL TRANSFORMATIONS: THEORETICAL ASPECTS

The role of the mobilization potential of the state in the conditions of socio-political transformations is analyzed. The main resource components of the mobilization potential are allocated: economic, demographic, military and others. The definition of political potential as an intellectual component of the mobilization potential is proposed. The theoretical principles of analysis of the main directions of socio-political transformations, in particular, democratization

and modernization are considered. The example of Ukraine revealed the main shortcomings of the implementation of modernization initiatives. The influence of political potential on contradictory results of transformational processes in some countries of the world is highlighted. It is established that qualitative-quantitative characteristics of the mobilization potential of the state are the necessary conditions for achieving effective and positive results of socio-political transformations.

Key words: mobilization potential, socio-political transformations, democratization, modernization.

Постановка проблеми. Неоднозначність результатів та незавершеність процесів політичних та суспільних трансформацій, що були зумовлені руйнацією системи біполярного світу, актуалізують проблематику політичних, демографічних, економічних, соціальних та інших можливостей щодо впровадження змін низкою держав (особливо пострадянських, і України зокрема) та суспільної «готовності» до вказаних змін. Якщо «готовність» суспільства до перетворень є достатньо розмитою категорією, то «можливості» можна виразити через категорію «мобілізаційного потенціалу», причому включити сюди не лише воєнний аспект, а також економічний, соціальний, політичний та інші. Наприклад, якщо країни Східної Європи та Прибалтики досить оперативно перейшли на тренд демократії, вступили до ЄС і НАТО, тим самим демонструючи наявність розвиненого потенціалу, який відповідає стандартам вказаних структур, то в Україні, цей перехід (транзиція) досі не завершено, хоча на момент здобуття незалежності (1991 р.) держава мала значний потенціал окрім політичного. Тодішній український правлячий клас формувався з двох груп: представників політичної номенклатури, які не могли тривалий час зорієнтуватися в нових для себе зовнішніх умовах; представників «демократичних сил», які не мали політичного досвіду управління державою, а їхній ідеологічний ідеалізм та зосередження на критиці КПРС та соціалістичного минулого не дозволи адекватно оцінити ситуацію. Отже, відсутність «політичної» компоненти потенціалу при наявності інших призвело до негативних наслідків для держави.

Таким чином, мобілізаційний потенціал виступає основою для забезпечення конструктивних соціально-політичних змін в державі.

Аналіз актуальних досліджень. Проблематика суспільно-політичних трансформацій розглянута, зокрема, в наукових працях Д. Растоу, Г. О'Доннела, Ф. Шміттера, А. Пшеворського, Т. Карозерса, С. Хантінгтона, С. Ліпсета, Г. Алмонда, С. Верба, Р. Інглхарта, Л. Пая, Ф. Закарія, Р. Каплан, Д. Снайдера, Е. Менсфілда, Е. Чуа, Т. Кузьо, К. Оффе.

На пострадянському просторі, а також в Україні, концепції змін або його аспекти представлені в дослідженнях О. Мельвіля, А. Колодій, О. Харитонові, В. Гельмана, Н. Латигіної, О. Романюка та ін.

Наукові дослідження мобілізаційного потенціалу представлені в меншому обсязі. Різні аспекти цього процесу розглянуто в роботах К. Рутеса, Г. Девіса, Р. Маквея, Х. Ін Хуей, О. Яницького, В. Перевезія, О. Гріненка, М. Денежкіна, О. Кутового, Н. Махначової та ін.

Метою статті є розгляд та теоретичний аналіз ролі мобілізаційного потенціалу держави як основи забезпечення соціально-політичних трансформацій.

Виклад основного матеріалу. У межах дослідження ролі мобілізаційного потенціалу в умовах соціально-політичних трансформацій, доречно розглянути декілька основних понять, які експлікують сутність мобілізаційного потенціалу. Серед них:

мобілізація – зосередження і залучення різних матеріальних і людських ресурсів для досягнення певної мети. Мобілізація – військовий термін, що нині активно використовується представниками інших наук: соціології, політології, менеджменту, маркетингу тощо [4];

під процесом *соціальної мобілізації* населення розуміється поєднання вибору та добровільної участі, адже люди приходять на допомогу тоді, коли вони бачать, що це в їхніх інтересах, і коли вони переконані, що це важливо для них або для оточуючих. Тобто, в населенні необхідно пробудити самосвідомість, яка в подальшому спровокує ефективний та сталий розвиток не лише громади, а й суспільства в цілому, тому перше, що необхідно вжити при методі «соціальної мобілізації» – це мотивація населення. Якщо мета буде

направлена на підвищення благоустрою певної території, то населення буде не лише спостерігати і очікувати бажаний результат, а й активно сприятиме досягненню поставленої мети [3].

Мобілізаційний потенціал є комплексним поняттям, яке містить низку складових. В українській і зарубіжній науковій літературі називається більш тридцять потенціалів, що впливають на стан загальної потужності країн і коаліцій: економічний, науково-технічний, політичний, соціальний, демографічний, моральний, військовий та ін. Роль різних потенціалів у формуванні можливостей держави неоднозначна.

Так, наприклад, *військовий потенціал* – це «здатність держави (коаліції) утримувати й удосконалювати збройні сили, підвищувати їх боєготовність і боєздатність, поповнювати навченими кадрами, постачати сучасними зброєю та військовою технікою, усіма видами постачання в мирний час і особливо в період війни» [9].

Економічний потенціал – це об'єктивні можливості, якими володіє держава (коаліція), для виробництва матеріальних благ і послуг з метою задоволення цивільних і військових економічних потреб суспільства при максимальній напрузі сил. Його роль значно зростає в сучасних умовах у зв'язку з освоєнням збройними силами якісно нових систем озброєння, військової та спеціальної техніки в кількостях, необхідних для гарантованого захисту національної безпеки. Від рівня розвитку економічного потенціалу, стану економіки держави залежать кількісні та якісні параметри збройних сил.

Демографічний потенціал - чисельність населення країни, району, населеного пункту тощо, що розглядається з точки зору відтворення населення і потенційно можливого числа зайнятих в галузях народного господарства та ін. [1].

Щодо *політичного потенціалу*, на нашу думку, його можна визначити як здатність політичних еліт (правлячої та не правлячої) узгоджувати спільні дії (пакт), направлених як на підтримку внутрішньополітичної стабільності, так і на подолання зовнішніх викликів, які несуть загрози існуванню держави та

суспільства. Політичний потенціал залежить від якісних характеристик еліт і є *інтелектуальним* компонентом усього блоку мобілізаційного потенціалу, в той час, як інші складові є *ресурсними* компонентами. Релевантне використання ресурсів в період суспільно-політичних трансформацій і стає запорукою отримання конструктивних результатів.

Узагальнена схема основних складових мобілізаційного потенціалу держави наведено на рис. 1.

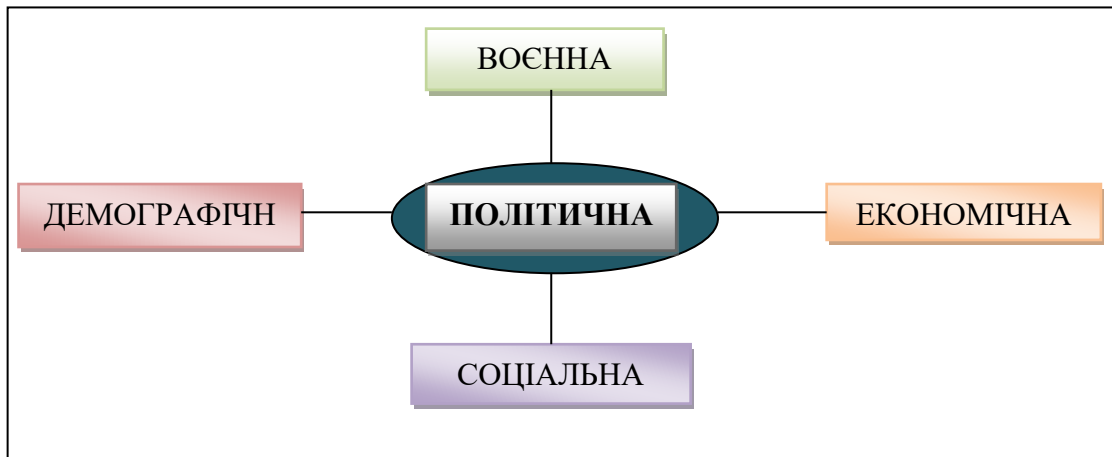

Рис. 1. Основні складові мобілізаційного потенціалу держави

Таким чином, мобілізаційний потенціал в цілому виступає основою соціально-політичних трансформацій, серед яких доцільно розглянути такі напрями як демократичний транзит (демократизація) та модернізація.

Д. Растроу, узагальнивши досвід транзиції певних країн, заклав підґрунтя так званого «процедурного» підходу та дійшов висновку, що процес переходу до демократії складається з трьох етапів:

- 1) «підготовча фаза», відмітною рисою якої є не плюралізм, а поляризація політичних інтересів;
- 2) «фаза прийняття рішення», на якій полягає пакт або пакти, що включають вироблення і усвідомлене прийняття демократичних правил;
- 3) «фаза звикання», коли відбувається закріплення цінностей демократії, а також політичних процедур та інститутів [6, с. 24].

Доповнену «процедурну» модель представили Г. О'Доннел і Ф. Шміттер, які виділили три основні стадії переходу до демократії:

1) лібералізація яка передбачає процес інституціоналізації цивільних свобод без зміни владного апарату; результатом цього стає побудова «опікунської демократії» (тобто здійснюється опіка частіше всього військового апарату над демократичними інститутами);

2) демократизація – період інституціоналізації демократичних норм і правил, успішність якого залежить від виконання двох умов: демонтажу колишнього авторитарного режиму і свідомого вибору політичними силами демократичних інститутів і процедур; в процесі демократизації відбувається зміна всієї структури політичної влади і підготовка вільних змагальних виборів, які формують основу демократичної політичної системи;

3) соціалізація громадян, яка передбачає засвоєння ними нових демократичних норм і цінностей [6].

Інший варіант перехідної моделі, що складається з двох періодів, був запропонований А. Пшеворським:

1) лібералізації і

2) демократизації, що ділиться на дві стадії – «вивільнення з-під авторитарного режиму» і «конституювання демократичного правління» [5].

С. Хантінгтон пропонує розглядати демократичні зміни як хвильоподібні. При цьому «хвиля демократизації» інтерпретується як «група переходів від недемократичних до демократичних режимів, що відбуваються в певний проміжок часу, та за кількістю істотно переважають переходи в протилежному напрямку протягом певного періоду» [7, с. 26].

Становлення демократичних режимів по країнах згідно з цим підходом відбувається нерівномірно. При цьому зазначається, що «найчастіше визначити момент переходу від одного режиму до іншого можна лише умовно», також, як тільки умовно можна визначити «дати хвиль демократизації й відливів» [7, с. 26].

Представники так званого «структурного» підходу до аналізу демократизації (С. Ліпсет, Г. Алмонд, С. Верба, Р. Інглхарт, Л. Пай) вважають, що існує зв'язок між деякими соціально-економічними і культурними

факторами, і ймовірністю встановлення та збереження демократичних режимів у різних країнах. Ця залежність розуміється саме, як структурна передумова демократизації, тобто обумовлена впливом тих чи інших об'єктивних суспільних структур, а не суб'єктивними намірами і діями учасників політичного процесу. В якості основних виділяються три типи структурних передумов демократії:

- набуття національної єдності та релевантної ідентичності;
- досягнення досить високого рівня економічного розвитку;
- масове розповсюдження таких культурних норм та цінностей, які передбачають визнання демократичних принципів, довіру до основних політичних інститутів, міжособистісне довіру, почуття громадянськості і т. ін.. [8, с. 57].

Гальмування демократичних перетворень, виникнення етнічних конфліктів (Югославія, Чечня та ін.), прихід до влади в деяких країнах лідерів з диктаторськими ознаками зумовило появу так званої концепції «стадіалізму», яку Т. Карозерс назвав «демократичним песимізмом» [2]. Представники цієї парадигми (Ф. Закарія, Р. Каплан, Д. Снайдер, Е. Менсфілд, Е. Чуа) дійшли до висновку, що необхідно дотримуватися чіткої послідовності переходу до демократії. Оскільки, деякі країни не готові до встановлення демократичних інституцій, «необхідно відкласти процес демократизації на невизначений час. Стимуляція демократизації може призвести до небажаних наслідків» [цит. за: 2].

Складність і певну послідовність етапів переходу посттоталітарних держав підкреслює і К. Оффе. Вона полягає у труднощах реформування економіки та розбудові національної держави. Його модель транзиту розшифровується наступним чином:

- встановлення політичної демократії,
- ринкової економіки
- та створення національної державності [6].

Схему К. Оффе доповнює модель Т. Кузьо, який на ґрунті аналізу демократичних перетворень у пострадянських країнах, дійшов до висновку, «що швидкий розрив з минулим став можливим тільки в регіонах з міцною національною ідентичністю (як то три держави Балтії, Західна Україна, Польща) [6, с. 38].

До трьохструктурної моделі К. Оффе, Т. Кузьо додає четверту структурну компоненту – формування політичної нації.

Аналіз сучасної політологічної літератури з транзитологічної проблематики свідчить, що крім вищезазначених (певним чином залучених до активного обговорення науковим співтовариством) моделей переходу до демократії, існують інші авторські варіанти транзитологічної парадигми, зокрема теоретичні конструкції демократизації пострадянських країн.

Окремим напрямом виступає модернізація. Під *модернізацією* розуміють, по-перше, тривалий процес промислової революції, в рамках якого до теперішнього часу утворилася невелика група держав, найбільш розвинених в технічному відношенні; по-друге, постійні спроби інших країн наздогнати найбільш розвинені країни (в науковій і публіцистичній літературі це явище більш відоме як «наздоганяюча»); і, нарешті, по-третє, це зусилля, постійно вживаються найбільш розвиненими країнами з метою подальшої інтенсифікації свого розвитку за допомогою інновацій і реформ не тільки в сфері виробництва, а й в економічній і соціальній сферах. Метою цих зусиль є збереження здатності відповідати на всі більш складні виклики сучасності, з якими розвинені країни змушені стикатися першими [9].

Як вказує С. Блек модернізація має декілька стадій:

- а) усвідомлення мети;
- б) консолідація зорієнтованої на модернізацію еліти;
- в) період трансформації;
- г) інтеграція суспільства на новій основі [10, р. 111].

Отже, початкові стадії залежать від наявності консолідованої політичної еліти, яка усвідомлює необхідність трансформації. Наприклад, український

варіант модернізації, в цьому аспекті, за період незалежності, було ускладнено через низку факторів. Серед них ми можемо виділити наступні:

- відсутність чіткого плану переходу до ринку в перші роки незалежності;
- контрпродуктивне протистояння між політичними групами внаслідок відсутності політичної культури консенсусу;
- зрощення політичних та фінансових інтересів груп впливу;
- слабкість демократичних інституцій (характерно і для сучасного періоду);
- пауперизація значної частини населення;
- деструкція соціокультурного коду середніх прошарків суспільства;
- зовнішній геополітичний тиск та зміна світового ладу.

Отже, чотири з семи негативних чинників напряду залежали від слабкості політичного потенціалу України.

Аналіз наслідків модернізації (чи то спроб модернізації) є різним на політичній мапі світу. Впроваджуючи начебто однакові методи модернізації (переважно засновані на неоліберальних принципах) окремі держави отримали неоднакові результати. Якщо Китай посів друге місце в світовій економіці, то країни Латинської Америки та пострадянського простору отримали доволі суперечливі результати. Це свідчить не лише про різницю в національних традиціях, культурі праці, місцевих особливостях економічного та політичного розвитку, як прийнято обґрунтовувати вдалі чи невдалі результати модернізації, а й про різницю в здатності окремих держав впроваджувати моделі модернізації, тобто про їхній мобілізаційний потенціал.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Будь-які соціально-політичні трансформації мають спиратися не лише на певні ідеологічні чи міфологічні установки правлячих груп, як це відбувалося в деяких пострадянських країнах і, особливо, в Україні, де така ситуація існує понині. Саме мобілізаційний потенціал держави та суспільства є засадничим чинником конструктивної реалізації вказаних змін з не менш конструктивними для держави та суспільства результатами, оскільки ані

зміни, чи то реформи, самі по собі не мають однозначно позитивної чи негативної конотації. Все визначається *реальними* суспільно-політичними та економічними наслідками.

Мобілізаційний потенціал є комплексною, складною складовою характеристикою держави, яка дозволяє чи не дає змоги витримати зовнішній та внутрішній тиски на політичну систему (себто – на державу) внаслідок впровадження соціально-політичних трансформацій.

Враховуючи зростання кількості викликів та загроз для сучасних національних держав та економік, внаслідок нестабільності постбіполярного устрою, дослідження з проблематики мобілізаційного потенціалу можна вважати доцільними та перспективними в політичній науці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Демографічний потенціал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://geography_ru.academic.ru/1979.
2. Карозерс Т. Ошибка теории поэтапной демократизации / Т. Карозерс // Pro et Contra. 2007. – С. 85–102.
3. Махначова Н. М. Соціальна мобілізація та ресурсний потенціал громади [Електронний ресурс] / Н. М. Махначова // Ефективна економіка. – 2016. – №10. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5175>.
4. Перевезій В. Соціальна мобілізація: інтеграційний та дезінтегруючий потенціали [Електронний ресурс] / В. Перевезій. – Режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_68/perevezii_sotsialna.pdf.
5. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / Адам Пшеворский ; [пер. с англ. / под ред. В. А. Бажанова]. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. – 320 с.
6. Романюк О. І. Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій / О. І. Романюк. – Харків : ХДАК, 2011. – 376 с.
7. Хантингтон С. Будущее демократического процесса: от экспансии к консолидации / С. Хантингтон // МЭиМО. – 1995. – № 6. – С. 90–97.
8. Хейвуд Э. Политология : [учеб. для студ. вузов] / Э. Хейвуд ; [пер. с англ. под ред. Г. Г. Водолазова, В. Ю. Вельского]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 544 с.
9. Шпилёв Д. А. Трансформация и модернизация в современном коммуникативном обществе [Електронний ресурс] / Д. А. Шпилёв. – Режим доступу: <http://www.civisbook.ru/files/File/Shpilev.pdf>
10. Black C. E. Modernization of Inner Asia / C. E. Black, A. Dupree [et al.]. – L.: Books, 1991. – 407 p.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2017